

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 5, Sayı:19, Haziran 2019, s. 1-26

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mevsile@amasya.edu.tr

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MALÎ VE İKTİSADÎ ALANLARDAKİ GELİŞMELERİN GÜNLÜK HAYATA YANSIMALARI (1923-1950)

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra malî ve iktisadî alanlarda da pek çok gelişme yaşanmıştır. Çalışma hayatında, özellikle çalışanların statüleri tespit edilmiştir. Ticaretin millîleştirilmesi çalışmalarına devam edilmiş; kaçakçılık, aracı tekel-ler, karaborsa, pahalılık ve ürün darlığı gibi ticaret hayatında sıkıntı meydana getiren problemler çözülmüştür. Türkiye'de bütçe uygulamaları esaslı bir sisteme bağlan-mış, dönemin sonuna kadar genel bütçe ve vilâyet bütçeleri uygulaması devam etmiştir. Osmanlı döneminden intikal eden dış borçlar ödenmiş; bu dönemde ola-bildiği kadar dış borçtan kaçınılmıştır. Bu konuların tamamının gündelik hayata yansımaları olmuştur. Bu makalemizde, basılı eserlerdeki bilgilerin yanında Tür-kiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi'ndeki bilgilerin esas alınması suretiyle yukardaki konuların gündelik hayata yansımaları takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Malî ve İktisadî Gelişmeler, Çalışma Hayatı, Ticaret Hayatı, Bütçe Uygulamaları, Dış Borçlar.

THE REFLECTION OF THE DEVELOPMENT IN FINANCIAL SUBJECTS TO THE DAILY LIFE IN REPUBLIC PERIOD (1923-1950)

Abstract

The country experienced many development in the financial subjects after the declaration of the Turkish Republic. In the work life, the status of the working staff were determined. The trade within the country was nationalized and the problems arose in the field of smuggling, black marketing, lack of products, costliness and monopolies were solved. The applications of Budget became systematized and the general Budget of the country and the budgets of the provinces applications were carried on till the end of the period. The debts inherited from the Ottoman

period were paid and the new Government avoided foreign indeptment. There had seen reflections of these subjects to the daily life of the country. In this article, the records of the Turkish Grand Assembly besides published materials about the financial subjects were followed in detail and how these subjects changed the daily life of the people in the country.

Keywords: Turkish Republic, Financial Development, Business life, Trade life, Budget applications, Foreign indeptment.

Giriş

Cumhuriyetin ilânı ile pek çok alanda olduğu gibi malî ve iktisadî alanlarda da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu alanlarda meydana gelen gelişmelerin gündelik hayata derin bir şekilde yansımaları olmuş, halkın hayat tarzında köklü değişiklikler yaşanmıştır.

Çalışma hayatında işçi ve memur statüleri tesbit edilerek; maaş ve diğer özlük hakları gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.

Ticaret hayatında İttihat ve Terakkî iktidarı döneminde başlatılan “Ticaretin Millîleştirilmesi” hamlelerine devam edilmiş; dış ticaret dengelerinin kurulmasına gayret sarf edilmiştir. Bununla birlikte ülkedeki yerli üretim ve üretim tesislerinin çok az oluşundan kaynaklanan karaborsa ve spekülasyon, pahalılık, ürün darlığı, kaçakçılık ve yabancı ülke ürünlerinin Türk pazarını doldurması gibi sıkıntılar da yaşanmıştır.

İkinci Meşrutiyet Döneminde başlayan bütçe uygulamaları, Cumhuriyet Döneminde istikrarlı bir hale gelmiştir. Olabildiği kadar bütçe açıkları kapatılmaya çalışılmışsa da Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki aşırı harcamalar dolayısıyla bütçeler, büyük açıklarla kapatılmıştır. Bununla birlikte bütçenin, modern ülkelerde olduğu gibi halkın, devlet üzerindeki bir hakkı olduğu anlayışı dolayısıyla bütçelerin, demokratik bir zihniyetin tezahürü olduğu anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Önceki dönemlerde dış borçlanmaların, Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdiği görülerek Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış borç olayından büyük ölçüde kaçınılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin yürürlüğe koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Plânı'na dahil olmak suretiyle yeniden bir dış borçlanma dönemine girilmiştir.

1- Çalışma Hayatı

a-Memurlar

1924 yılında maaşlı olarak çalışan memur sayısının 64.977 olduğu görülmektedir. Ücretli olarak çalışan 10.047 kişinin de ilâvesi ile bu rakam 74.986'ya çıkmaktadır¹. Bu rakamlar gereğinden fazla bulunarak, devletin bir iâşe müessesesi olmaktan çıkarılması, dolayısıyla memur

---

¹Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Ali Cenânî Bey (Gaziantep); 27.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.405.

sayısının azaltılması istenmiştir². Sonraki yıllarda Millî Savunma Bakanlığı personeli ve Jandarma hariç tutularak, yıllara göre memur sayıları şu şekilde verilmiştir³: 1926 yılında 54.401, 1927 yılında 48.462, 1928 yılında 48.963, 1929 yılında 45.392, 1930 yılında 45.424, 1931 yılında 42.209, 1932 yılında 41.901. Rakamlara bakıldığında 1926-1932 yılları arasında memur sayısının artmadığı, tersine küçük oranlarda da olsa azaldığı anlaşılmaktadır. 1941 yılına gelindiğinde, asker ve jandarma hariç toplam 146.000 memur⁴, 1949 yılında 147.539 memur olduğu, belediyeler ve özel idarelerdeki memurların da ilâvesiyle bu rakamın 222.167 olduğu ilgililer tarafından açıklanmıştır⁵. 1946 yılında 50.000 Jandarma, 10.000 Emniyet personeli olduğu⁶, Özel İdarelerde de 17.000'i ilkökul öğretmeni olmak üzere toplam 24.000 memur bulunduğu kaynaklara yansımıştır⁷.

Memurlar, günde 6,5 saat ve cumartesi günleri de yarım gün olmak üzere haftada toplam 36,5 saat çalışmaktadırlar. Bu usûl 1924 yılından 1946 yılına kadar aynı şekilde uygulanmıştır⁸. Sonraki yıllarda günlük 8 saat çalışma sistemine geçilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokrasinin tam olarak oturmadığı zamanlarda, çeşitli resmî dairelerdeki memurların görevlerinin ne olacağı hakkında nizamnâmeler hazırlanmadığı için, memurlar ne yapacaklarını bilememişler, diğer taraftan da işler yürümediği için memur sayısının ihtiyaçtan fazla olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmüştür⁹. Buna karşılık doğu vilâyetlerinde sıhhiye memuru, veteriner, mühendis gibi teknik branşlarda memur açığı olduğu görülmektedir¹⁰. Harf İnkılâbından sonra, özellikle nüfus dairelerinde eski yazıyı bilmeyen memurların eski kayıtları okuyamadıkları, bunun da bazı işlerin aksamasına sebep olduğu tespit edilmiştir¹¹.

Memur maaşları hakkında da bazı bilgiler dile getirilmiştir. Buna göre 1924 yılında tapu, nüfus ve vergi memurları 250-450 kuruş arasında maaş almaktadırlar¹². 1926 yılında vali 110, kaymakam 70 lira maaş almaktadır¹³. 1927 yılında bir polis memuru 50-60 lira, bir telgraf müdürü 50 lira¹⁴; göreve yeni başlayan Mülkiye mezunu bir memur da 25-30 lira maaş almaktadır¹⁵. İmam, müezzin ve kayyum maaşları ise, 10-15 lira arasında değişmektedir¹⁶. 1946 yılında Bucak Müdürü maaşı 35 lira olarak tespit edilmiştir¹⁷. 1926 yılında askerî malzeme üretimi ya-

²Osman Kadri Bey (Muş); 23.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.253.

³Maliye Vekili M. Abdülhalık Bey (Çankırı); 22.06.1932, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:9, s.232-233.

⁴Mazhar Müfit KANSU (Çoruh); 26.05.1941, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:18, s.156.

⁵Adnan MENDERES (Kütahya); 22.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.305.

⁶İçişleri Bakanı Şükrü SÖKMENSÜER (Gümüşhane); 20.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.345.

⁷Refik Ahmet SEVENGİL (Tokat); 20.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.320.

⁸Faik YILMAZDİREK (Bursa); 23.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.366.

⁹Mustafa Bey (İzmit); 25.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.354.

¹⁰Yusuf Akçura Bey (İstanbul); 25.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:3, s.349.

¹¹İçişleri Bakanı Hilmi URAN (Seyhan); 23.05.1945, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:14, s.289.

¹²Maliye Vekili M. Abdülhalık Bey (Kangırı); 20.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.168.

¹³Reşit Bey (Malatya); 16.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.159.

¹⁴Mazhar Müfit Bey (Denizli); 11.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.60-61.

¹⁵Dahiliye Vekili Cemil Bey (Tekirdağ); 11.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.63.

¹⁶Hasan Fehmi Bey (Kastamonu); 17.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.204.

¹⁷İlhan OLGUN (Yozgat); 20.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.322.

pan Askerî Fabrikalarda (İmalât-ı Harbiye) çalışan personelin maaşları şu şekildedir¹⁸: Gümrük kavanin öğretmeni 36 lira, usûl i hesap öğretmeni 24 lira, istatistik öğretmeni 24 lira, tarife öğretmeni 24 lira, kimya öğretmeni 12 lira, Başçavuş 30 lira, Çavuş 20 lira, Onbaşı 15 lira.

Memur maaşlarının günlük şartlara göre pek fazla olmadığı, 1945 yılında memurların maaşlarının yüzde 90'ını mecburî ihtiyaçlarını karşılamaya ayırdıkları ifade edilmiştir¹⁹. Memur maaşlarının miktarı ve ödenmesinde de bazı problemler yaşanmıştır. 1924 yılında hükümetin halkla temasını sağlayan polis ve jandarmanın geçimlerine yetecek kadar maaş alamadıkları²⁰, 1926 yılında memurların bir kısmının 3-4 ay maaşlarını alamadıkları²¹, 1932-1933 kriz yıllarında memurlara devlet tahvili alma mecburiyeti getirildiği, 5-6 aylık maaşlarını alamayan memurların, aldıkları tahvilleri yüzde 10, 20, 30'a kadar düşük fiyatlarla satarak geçimlerini sağlamaya çalıştıkları gibi tespitler yapılmıştır²².

25 yılını dolduran memurların emekliye sevk edildikleri²³, 1945 yılında, eski ve yeni mevzuata göre emekli memur sayısının 65.000 civarında olduğu bilinmektedir²⁴. Emekli memurların aldıkları maaşların yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı idaresi zamanında altın üzerinden maaş bağlanan emekli subayların, ödemeler banknotla yapılmaya başlandıktan sonra alım güçlerinin düştüğü ve geçim sıkıntısı yaşadıkları tespit edilmiştir²⁵. Bunun gibi şehit ve yetim maaşları ile²⁶ vatanî hizmet tertibinden ödenen maaşların çok düşük olduğu (2 lira) ifade edilmiştir²⁷. Bununla birlikte, emeklilere ödenen maaşların toplamının 1930 yılında 12 milyon lira, 1945 yılında 29 milyon lira tutarında olduğu Maliye Bakanı tarafından açıklanmıştır²⁸.

b-İşçiler

İşçilerin statüsü, sayısı ve aldıkları ücretler hakkında standart bilgiler yoktur. Farklı zamanlarda farklı uygulamalar görülmektedir. Bu konuda toplayabildiğimiz bilgiler şu şekildedir: 1938 yılında, son dört yılda kurulan fabrikalarda 10.000 işçinin çalıştığı ifade edilmiştir²⁹. İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Türkiye'de 3205 işletmede toplam 275.000 işçi bulunduğu bilinmektedir³⁰. 1947 yılında İş Kanunu kapsamına giren ve mülkiyeti devlete ait veya

¹⁸Şakir Bey (Çatalca); 23.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.436.

¹⁹İsmail SABUNCU (Giresun); 29.05.1945, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:17, s.493.

²⁰Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir); 25.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.332.

²¹Mustafa Abdülhalık Bey (Çankırı); 16.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.161.

²²Salih İNANKUR (İçel); 29.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.603-604.

²³Şükrü Bey (Biga); 17.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.193.

²⁴Maliye Bakanı Nurullah Esat SÜMER (Antalya); 21.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.280.

²⁵General Şefik TÜRSAN (İçel); 21.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.270-271.

²⁶Başvekil Refik SAYDAM (İstanbul); 23.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2, s.183.

²⁷Zihni ORHUN (Kars); 21.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.282.

²⁸Maliye Bakanı Nurullah Esat SÜMER (Antalya); 17.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.82.

²⁹Berç TÜRKER (Afyonkarahisar); 25.05.1938, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:25, s.232.

³⁰Murat METİNSOY; İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.227.

devletin sermaye ortaklığı bulunan müesseselerde 300.000 işçi olduğu³¹; 1950 yılında İş Kanunu kapsamına giren 7518 iş yerinde toplam 344.914 işçinin çalıştığı bilgileri, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda paylaşılmıştır³². 1949 yılında mevcut işçi kitlesinin 200.000'e yakınının İstanbul'da bulunduğu görülmektedir³³.

8 Haziran 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun ilgili maddelerinde bir işçinin günde 8 saat çalışması hükme bağlanmışken³⁴, işçilerin bazen günde 10-11 saat çalıştırıldıkları görülmüştür³⁵. Vapurlarda ise, bir işçinin günde en az 14 saat çalıştığı, ancak 8 saat üzerinden ücret ödendiği bilinmektedir³⁶.

2- Ticaret Hayatı

a-Ticaretin Millîleştirilmesi

Bu konudaki çalışmalar, Cumhuriyet döneminden önce başlamıştır. İttihatçılar, ekonominin millîleştirilmesi politikalarını uygulamışlardır³⁷. Ali Fethi Bey'in kurduğu V. İcra Vekilleri Hey'eti'nin 5 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan programında, "...her nevi şirketlerin teşekkülüne sühulet gösterilecek ve tüccarlarımızın doğrudan doğruya Avrupa ile temas yolları aranacaktır." sözleri ile millî unsurun destekleneceği ifade edilmiştir³⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ticarete yabancı unsurların yerine Türk kişi ve kurumların yerleştirilmesi gayretleri görülmektedir. Özellikle Yahudi unsurun ticaret sahasında Türklerden önde olduğu ve dünya ticaretinde de Türkiye'nin menfaatlerine engel oldukları tespiti yapılarak³⁹, ticareti millîleştirmenin kendiliğinden olmayacağı, Türk milletinin bu işi ele alması gerektiği ifade edilmiştir⁴⁰. Bu konudaki gelişmeler de şu şekilde dile getirilmiştir⁴¹: "Türk ticareti, millî Türk ticareti çok mühim inkişafı malik olmaktadır. Ve hükümetimiz bu muhtelif ve darmadağın olan ticaret hayatını, iktisat kuvvetini hakiki bir cepheye tevcih etmek için de bir seneden beri mühim muvaffakiyetler elde etmiştir. Ticaret Vekâletimizle Maliye Vekâletimizin el ele vererek yaptığı işler birçok millî müessesemize hayat vermiş ve millî müesseselerimiz de doğrudan doğruya Türk iktisat şebekesini canlandırmıştır."

³¹Nuri ÖZSAN (Muğla); 30.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.799.

³²Ali Rıza ARI (İstanbul); 25.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.1241-1242.

³³Ali Rıza İNCEALEMDAROĞLU (Zonguldak); 27.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.950.

³⁴T.C.Resmî Gazete, 15.06.1936, Sayı:3330, s.6621-6639.

³⁵İzzet ARUKAN (Eskişehir); 25.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.384.

³⁶Senihi YÜRÜTEN (İstanbul); 30.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.808.

³⁷Yunus ÖZGER; "Ekonominin Millîleştirilmesi Politikası Bağlamında Kurulan Bir Sigorta Şirketi", Atatürk

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, Eylül 2017, s.455.

³⁸Hükümetler ve Programları I 1920-1960, TBMM Yayını, Ankara, 1988, s. 19.

³⁹Mehmet Vasfi Bey (Bolu); 17.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.198.

⁴⁰Rasih Bey (Antalya); 17.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.209.

⁴¹Cemal Hüsnü Bey (Gümüşhane); 17.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.203-204.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan şirketler hakkında Ticaret Bakanı, şu açıklamayı yapmıştır⁴²: Birinci Dünya Harbi sırasında 70 şirket teşekkül etmiştir. 1919 yılında 12, 1920'de 8, 1921'de 4, 1922'de 5 şirket teşekkül etmiştir. Lozan'dan sonra 1923'te 11, 1924'te 42, 1925'te 50, 1926'da 26 şirket kurulmuştur ki, bunların toplamı 40-50 senede teşekkül eden şirketlerin toplamından fazladır. Halen mevcut şirketler, millî şirketler 310 adettir. Yabancı şirketlerin sayısı ise 175'tir. Mevcut bankaların sayısı 66'dır. 30'u yabancı, 36'sı yerli bankalardır. Bununla birlikte, 1943 yılında ithalâtçıların çoğunun gayri Türk olduğu şeklindeki tespitler de dikkat çekmektedir⁴³.

b-Dış Ticaret

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ihracatta yaşanan sıkıntılar dikkat çekmektedir. Trabzon'un fındığı, Adana'nın pamuğu, İzmir'in üzüm ve inciri dış pazarlara gönderilememektedir. Çünkü Birinci Dünya savaşı sırasında kapanan ticaret yolları daha tam olarak açılmamıştır. Bu yolları açmak için görevli olan Avrupa ülkelerindeki ticaret memurlarımız da bu konuda başarılı olamamaktadırlar⁴⁴.

İhracat-ithalât dengesi ile ilgili olarak da 1925 senesi mayıs ayında ithalâtın ihracattan onbir milyon kuruş fazla olduğu, yani dış ticaret dengesinde bu kadar açık olduğu tespit edilmiştir⁴⁵. Bütçe komisyonu Üyesi Ali Cenânî Bey, 1923-1926 yılları arasındaki ithalât ve ihracat rakamlarını şu şekilde paylaşmıştır⁴⁶:

	İthalât (lira)	İhracat (lira)
1923	173 milyon	110 milyon
1924	237.985.466	206 milyon
1925	242 milyon	193 milyon
1926 (6 ay)	107.400.000	91.998.000

Cumhuriyetin ilk yıllarında, ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Bunun başlıca iki sebebi, savaş sonrası dönemde, o zamana kadar kısıtlanmış olan ithal talebinin serbest kalması ve devam edegelen düşük gümrük tarifeleri olmuştur⁴⁷. Nitekim Devlet İstatistik Enstitüsü'nden alınan bilgiler çerçevesinde Türkiye'nin bu dönemdeki dış rakamları şu tablo ile gösterilmiştir⁴⁸:

1923-1932 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalât	Fark

⁴²Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey (İzmir); 16.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.170.

⁴³General Kâzım KARABEKİR (İstanbul); 24.05.1943, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:2, s.167.

⁴⁴Feridun Fikri Bey (Dersim); 23.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.255.

⁴⁵Besim Atalay Bey (Aksaray); 17.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.196.

⁴⁶Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Ali Cenânî Bey (Gaziantep); 10.04.1927, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:31, s.32.

⁴⁷ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.338.

⁴⁸ a.g.e., s. 338.

Cumhuriyet Döneminde Malî ve İktisadî Alanlardaki Gelişmelerin Günlük Hayata Yansımaları (1923-1950)

Yıl	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	Faiz (%)
1923	50.8	86.9	-36.1
1924	82.4	100.5	-18.1
1925	102.7	129.0	-26.3
1926	96.4	121.4	-25.0
1927	80.7	107.8	-27.1
1928	88.3	113.7	-25.4
1929	74.8	113.7	-48.8
1930	71.4	69.5	1.9
1931	60.2	59.9	0.3
1932	48.0	40.7	7.3

Dış ticaretteki dengesizliğin sebebi Maliye Bakanı Saracoğlu Şükrü Bey tarafından, Türkiye'nin hammadde üreten ve satan; mamul madde ithal eden bir ülke olduğu şeklinde izah edilmiştir⁴⁹. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler şu şekilde tespit edilmiştir⁵⁰: Üzüm, incir, fındık, kuru meyvalar, balık, taze meyva, meyan kökü, hayvan, deri, bağırsak, palamut, bakla, limon, portakal, peynir, ipekböceği, krom, kömür, yün, pamuk, hububat, zeytinyağı, kereste, tütün, tiftik, afyon, halı.

Türkiye'nin dış ticarete yaşadığı sıkıntılar, 1931 yılında, dünya u umumiye dolayısıyla yabancı ülkelerin Türkiye'ye fazla borç vermek istemedikleri, verecekleri zaman da ağır şartlara bağladıkları şeklinde izah edilmiş, bunun için ihracatımızı artıracak tedbirler alınması istenmiştir⁵¹: "Ortada bir buğdayımız vardır. Bunu satacak yer bulamıyoruz. Tütünümüz var, aynı vaziyette, pamuğumuz var aynı şekilde. Tiftiğimiz var, aynı şekilde. Nihayet Türkiye'de mevadd-ı iptidaiye namına ne varsa, zamanın icabı, ihracat yerleri kapandığı için yeni vaziyete göre tetkik edip esaslı etüt ettikten sonra hakikî tedabir almak lüzumu hasıl olduğunu görüyorum." Nitekim İkinci Dünya Savaşı öncesi ihracatımızın yüzde 55'ini Almanya'ya yaparken, Almanya'nın savaşa girmesi ile bu miktar büyük ölçüde azalmıştır⁵².

İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda ihracat miktarı ithalât miktarını geçmiştir. Bunda Türkiye'nin ihraç malları olan ziraî ürünlerin fiyatlarının düşük olması önemli rol oynamıştır. Bu dönemde devletçiliğin uygulanmaya konulması neticesinde, yatırım malları ithalâtının toplam ithalât içindeki payının yüzde 48'e kadar yükseldiği de görülmüştür. Bu dönemdeki ihracat ithalât tablosu şu şekilde verilmiştir⁵³:

1933-1938 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

⁴⁹Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir); 17.05.1930, TBMM, TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:19, s.78.

⁵⁰Ragıp Bey (Kütahya); 21.06.1932, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:9, s.213.

⁵¹Hacı Mehmet Bey (Kütahya); 18.07.1931, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:3, s.172-173.

⁵²Halil MENTEŞE (İzmir); 27.05.1940, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:11, s.284.

⁵³ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.339-340.

Cumhuriyet Döneminde Malî ve İktisadî Alanlardaki Gelişmelerin Günlük Hayata Yansımaları (1923-1950)

Yıllar	İhracaat	İthalât	Fark
1933	58.1	45.1	13.0
1934	73.0	68.8	4.2
1935	76.2	70.6	5.6
1936	93.7	73.6	20.1
1937	109.2	90.5	18.7
1938	115.0	118.9	-3.9

İkinci Dünya Savaşı önceki ve sonraki dönemlerdeki ithalâtın miktarı da Ticaret ve Ekonomi Bakanı tarafından şu şekilde açıklanmıştır⁵⁴:

1936-1938 yılları arasında ithal edilen mal miktarı 1.996.020.250 kilogram, bedeli, 356.747.189 lira; 1942-1944 yılları arasında ithal edilen mal miktarı 1.066.966.251 kilogram, bedeli, 515.677.836 liradır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticareti gelişmeye başlamıştır. Bunun sebepleri arasında fiyat avantajları önemli bir yer tutmuştur. 1939-1945 döneminde Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye serbest ticaret düzeninde ihracat yapılmış olup, bu dönemin rakamları da şu şekilde tespit edilmiştir⁵⁵:

1939-1946 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracaat	İthalât	Fark
1939	99.6	92.5	7.1
1940	80.9	50.0	30.9
1941	91.1	55.3	35.8
1942	126.1	112.9	13.2
1943	196.7	155.3	41.4
1944	177.9	126.2	51.7
1945	168.3	97.0	71.3
1946	214.6	118.9	95.7

Savaşın etkilerinin dünyanın her tarafına yayıldığı ve ülkelerin ihracatını sınırlamaya başladığı halde, bu dönemde Türkiye'nin ihracatının ithalâtından fazla olduğu hususu, Maliye Bakanı tarafından da dile getirilmiştir⁵⁶. Ticaret Bakanı da, memleketin muhtaç olduğu eşyayı

⁵⁴Ticaret ve Ekonomi Bakanı Cemil Said BARLAS (Gaziantep); 22.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.775.

⁵⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.340.

⁵⁶Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâzığ); 25.05.1942, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:25, s.260.

harpten önce getirttiği kadar getiremediği için ithalâtın 700.000 tondan 300.000 tona kadar düştüğünü ifade etmiştir⁵⁷.

Gerek dünya ekonomik buhranı, gerekse ikinci dünya savaşının yaklaştığı yıllarda, uluslararası ticaretin daralmasına karşılık iç pazarın canlandırılması talepleri dile getirilmiştir⁵⁸: “Avrupa tarafından istismar edilen memleketler, biz de dahil olduğumuz halde, gittikçe sanayileşiyor. Bu suretle hem insan mahreci, hem de eşya mahreci tıkanmış oluyor ... İngiltere, kendi ampiri içinde kalmış ve diğer milletlere gümrük kapılarını kapamak ve duvarlarını yükseltmek suretiyle kendi evi içinde ve kendi pazarını canlandırmak maksadıyla tedbirler almıştır... Almanya 1933'te ayda 165 milyon fazla ihracat yapmışken, 1933'ten itibaren bu aktif vaziyetini kaybetmiş, pasif vaziyete geçmiştir... Diğer taraftan İtalya'da balansa düşmüştür.... Binaenaleyh vaziyet, mübadelenin daralışı, herkesi tedbir almaya sevk ettiği için herkes iç pazarını canlandırmaktadır. İç pazarı canlandırmak için hükümetimizin çok şayan-ı şükran tedbirleri vardır.” İç pazarı canlandıracak bir tedbir olarak seyyar ticaretin artırılması yoluna gidilmiştir. Seyyar ticaret üzerindeki vergi yükünün de hafifletilmesi ile bunların ticarî faaliyetleri artırılmış ve ileriki yıllarda da bu usûle devam edileceği Maliye Bakanı tarafından açıklanmıştır⁵⁹.

Savaş sonunda, Türkiye'nin 7 Eylül 1946'da yüzde 116'ya varan bir devalüasyon yapması sonucunda dış ticaret dengesi, ihracat aleyhine bozulmuştur. Bu dönemdeki rakamlar da şöyledir⁶⁰:

1947-1949 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracaat	İthalât	Fark
1947	223.3	244.6	-21.3
1948	196.8	275.1	-78.3
1949	247.8	290.2	-42.4

1934-1949 yılları arasında dış ticaret tablosu hakkında farklı istatistik bilgileri de paylaşılmıştır. Buna göre:

1934 yılındaki dış ticaret hacmi 100 itibar edilirse 1938'de 108,4, 1945'te 30, 1947'de 85, 1948'de 83,3 ve nihayet 1949'da 105'tir. Tonaj bakımından mukayese edildiğinde, 1934 yılının 100'üne mukabil 1938 ihracaatının 83,3, 1945'te 18,9, 1947'de 71,6, 1948'de 537 ve nihayet 1949'da 68,8'e düştüğü görülür.

1950 yılı itibarıyla dış ticaret politikamız Bretton Woods Anlaşması ve çok taraflı tediyeler esasları dahilinde yürüyecektir⁶¹.

⁵⁷Ticaret Bakanı Raif KARADENİZ (Trabzon); 27.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.546.

⁵⁸Halil MENTEŞE (İzmir); 22.05.1935, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:3, s.162.

⁵⁹Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâziz); 24.05.1938, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:25, s.145.

⁶⁰Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.341.

⁶¹Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat DİCLELİ (Diyarbakır); 22.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.1035.

3- Ticarete Yaşanan Problemler

a-Yerli Ürünlerin İthal Ürünlerle Rekabet Edememesi

Çeşitli ürünler üzerinden örnekler verilerek bu konu ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk örnek olarak yurt içindeki nakliye ücretlerinin fazla olmasından dolayı muhtelif ülkelerden getirilen kerestenin daha ucuza alındığı ve tercih edildiği tespit edilmiştir⁶². Yunanlıların adı yağ kullanarak yaptıkları sabunların fiyatları düşük olduğu için bizim kaliteli yağdan yaptığımız sabunlar pahalı olmakta ve Yunan sabunu ile rekabet edememektedir⁶³. Yıllık 600 bin ton olan kömür ihtiyacımızın ancak 400 bin tonunu üretebildiğimiz için açık kalan 200 bin tonluk kısmın İngiltere'den ithal edildiği görülmektedir. 1950 yılında Marshall Plânı'ndan alınan kredi ve peşin para ile 28 milyon kilogram buğday ile elektrik ampulü, fennî aletler, saatler, kâğıtlar, pamuk mensucat, hububat, bakliyat, şeker, çay, kahve, yün mensucat, muşamba, porselen gibi ürünler ithal edilmiştir⁶⁴.

b-Kaçakçılık

Ülkenin çeşitli bölgelerinde çeşitli ürünlerin kaçak yollardan piyasaya sürüldüğü tespitleri de dikkat çekmektedir.1931 yılında Sinop-Malatya istikametinde tütün kaçakçılığı yapıldığı⁶⁵; 1945 yılında Ege Bölgesinde ve Adalar sahasında çay, kahve, kalay, akaryakıt, çakmaktaşı, koyun, ecza, kırtasiye, elektrik malzemesi, çorap ve çeşitli gıda maddelerinin kaçak yollardan ülkeye sokulduğu ifade edilmiştir⁶⁶. 1944 yılında İstanbul'a bin vagon kaçak un getirildiği, böylece devletin vergi geliri kaybına uğradığı dile getirilmiştir⁶⁷.

c-Ticarete Aracı Tekeller Oluşması

Özellikle devlet kurumu olan fabrikaların ürünlerinin perakendeciye gelinceye kadar aracı ellerden geçtiği, bunun da haksız kazanca yol açtığından şikâyet edilmiştir⁶⁸: "Bir cam fabrikamız var. Bunun malını kim satıyor? Merinos fabrikasının yününü veren kimdir, malını satan kim? Dün İzmir'den bir mektup aldım. İzmir'de bir ecnebi iplik fabrikası vardır, bizim bu millî müesseselerimizi misal alarak o da bu usûlü ittihaz etmiştir. Biliyorsunuz, beyaz mal yetiştirir, dokuma, bez, kaput. Tüccar diyor ki, bunlar mallarını manifaturacılıkla hiç alâkası olmayan filâna, filâna ve filâna veriyor. Biz de onlardan almak mecburiyetinde kalıyoruz. Onların manifaturacılıkla hiç alâkası yok. Böyle hususî bir ticaret şekli çıktı bugün. Biz istiyoruz ki, tüccar gitsin, doğrudan doğruya müesseselerden alsın efendim." Aynı şekilde Sümerbank'ın bazı

⁶² Ali Cenânî Bey (Gaziantep); 17.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.206.

⁶³ İktisat Vekili Mustafa Rahmi Bey (İzmir); 24.04.1928, TBMM, TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:3, s.241.

⁶⁴ Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat DİCLELİ (Diyarbakır); 22.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.1037-1039.

⁶⁵ Emin Bey (Eskişehir); 15.07.1931, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:3, s.120.

⁶⁶ Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri ÜRGÜPLÜ (Kayseri); 28.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.441.

⁶⁷ Hikmet BAYUR (Manisa); 22.02.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.155.

⁶⁸ Rasih KAPLAN (Antalya); 28.05.1940, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:11, s.332-333.

tüccara mal verip bazılarına vermediği şeklindeki şikâyetler de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ulaşmıştır⁶⁹.

d-Karaborsa ve Spekülasyon

Özellikle altın fiyatlarının spekülâtif bir şekilde, haksız kazanca yol açacak tarzda değiştirilmesine dikkat çekilmiştir⁷⁰: “Karaborsacılar altın üzerinden spekülasyona başlamışlardır. Bu bedbaht adamlar, millî paranın kıymetini altın fiyatı ile mukayese ederek birtakım cahillerin zihnini bulandırıyorlar. Bu adamların maksadı, safdillerin yüzünden para kazanmaktır. Her gün bir şayia ile altın fiyatını kâh düşürür, kâh yükseltirler. Geçenlerde uydurma bir havadis üzerine altın fiyatını dört lira düşürdüler, piyasadan altın topladılar, ertesi gün haberin yalan olduğu meydana çıkınca, altın fiyatı eski haline rücû etti ve düşük fiyatla alan karaborsacılar, iki gün zarfında epeyce kâr temin ettiler. Acaba altın üzerine devam etmekte olan muzır spekülasyon men edilemez mi?” Bir yıl sonra, aynı konuda Maliye Bakanı da şikâyetlerini dile getirmiştir⁷¹.

Bu şikâyetleri ortadan kaldırmak için ticaretin tanzimi ve ihtikârla mücadele konusunda neler yapıldığını Ticaret Bakanı şöyle açıklamıştır⁷²: “Ticaretin tanzimine ve ihtikârla mücadeleye dair olan kararlar istihdaf edilen gaye ihtikârı ve zincirleme ticareti vasıflandırmak ve bunları takdir mevzuu olmaktan çıkarmak ve anormal ticarete mani olmak için kâr hadlerinin tespiti suretiyle ticareti halkın menfaatleriyle ahenkli hale getirmektir.”1945 yılında, Ticaret Bakanlığının görevinin halkın beslenmesi ile meşgul olmak, hayatı ucuzlatacak tedbirler almak, iç ve dış ticareti tanzim etmek gibi hususlar olduğuna dikkat çekilmeye devam edilmiştir⁷³.

e-Pahalılık

Dünya ekonomik buhranının yaşandığı ve onu takip eden yıllarla İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke gündemini meşgul eden en önemli konu pahalılık olmuştur. Konu, 1934 yılı bütçe görüşmelerinde Kocaeli milletvekili Sırrı Bey tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'deki fiyatların komşu ülkelerdeki fiyatlardan daha fazla olduğu, bunun da özellikle köylü vatandaşların refah seviyelerini düşürdüğü ifade edilmiştir⁷⁴. 1937 yılında İçişleri Bakanı, ülkede iki tür pahalılığın bulunduğunu, birincisinin tertipsizlikten çıkan pahalılık olduğunu, meselâ pazarda bulunan bir ürünün bakkaldan yüzde 25-30 daha fazla fiyata alınmasının buna yol açtığını, buna zahirî pahalılık denildiğini; ikincisi yurtdışından gelen ürünlerin daha fazla kullanılmasının, bu ürünlerin fiyatlarının yerli ürünlerden daha fazla olması dolayısıyla pahalılık oluştuğunu, buna da hayalî hayat pahalılığı denildiğini söylemiştir⁷⁵. Buna karşılık Ekonomi Bakanı, pahalılığın sebeplerinin millî ekonomi ve millî kalkınma bakımından hükümet tarafından alınan tedbirler

⁶⁹General Eyüp DURUKAN (Hatay); 26.12.1946, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.410.

⁷⁰Berç TÜRKER (Afyonkarahisar); 26.05.1941, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:18, s.159.

⁷¹Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâzığ); 25.05.1942, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:25, s.261.

⁷²Ticaret Vekili Celâl Sait SİREN (Bolu); 27.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.368.

⁷³Suat YURTKORU (Afyonkarahisar); 28.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.464.

⁷⁴Sırrı Bey (Kocaeli); 28.05.1934, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:22, s.387.

⁷⁵Dahiliye Vekili Şükrü KAYA (Muğla); 25.05.1937, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:18, s.223.

olduğunu dile getirmiştir⁷⁶. 1940 yılında İstanbul'da bir ayakkabı fiyatının 4-5 liradan 12-14 liraya kadar yükselerek üç misli bir pahalılığın yaşandığına dikkat çekilmiş⁷⁷; Ticaret Bakanı da ülkedeki fiyat artış oranları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre bir yıl öncesine göre Türkiye'deki fiyat artış oranının yüzde 15 olduğu görülmüştür⁷⁸.

Hayat pahalılığının uygulamada hangi sebeplerden doğduğu da General Kâzım KARA-BEKİR tarafından şöyle açıklanmıştır⁷⁹:

1-Müstahsilin veyahut tüccarın kendilerine maliyet fiyatlarına ve meşrû kazançlara bakmadan bazı şeylere keyfî fiyat biçildi.

2-Bu tehlikeden kurtulmak için hükümet serbestî ilân etti ve kendi alacaklarını muayyen bir fiyata tâbi tuttuktan sonra herkesi büsbütün istediği gibi satış yoluna sevketti.

3-Belediyeler, ordular yer yer satın alma işiyle meşgul olarak aynı yerde bayağı müzayede yaptılar.

4-Herkese ticaret serbestîsi verildi. İstanbul'da emniyet memurlarından derhal vazifelerini bırakarak yağ ticareti ve saire işine atılanlar oldu.

5-Şeker gibi bazı maddeler fiyatlarının hükümetimiz tarafından mühim farklarla indirilip kaldırılması da bu ihtikârî epeyce kamçulamıştır.

6-İthalâtçılara da -ki çoğu gayri Türktür- fazla kâr verildi ve bunlar kendi aralarındaki bir cemiyetle kendilerini kontrol hakkını da aldıklarından ithalât maddeleri yüzde 200,300 fazladır. Tabii Anadolu köylüsü birçok ihtiyacını ithalâttan temin ettiğinden o da kendi malını yükseltti.

Ülkedeki fiyat artışlarının sebepleri hakkında başka görüşler de dile getirilmiştir. Bunlardan birinde, eşya fiyatını düzenlemekle görevli bakanlıkların uygulamalarında kararsız oldukları hususuna işaret edilmiştir⁸⁰. Bu eleştirilere cevap veren Ticaret Bakanı, ekmek ve hububat politikasının tanzimi, fiyatların kontrolü ve nakliyat sistemindeki eksikliklerin pahalılığa yol açtığını söylemiştir⁸¹. Diğer bir Ticaret Bakanı da pahalılığın sebeplerini, 1-İkinci Dünya Harbi'nden sonra (1939) fiyat dengeleri bozuldu, 2-Artan masraflar normal gelirlerle sağlanamadı, 3-Nakil vasıtaları yetersiz hale geldi, 4-Yeterli ölçüde ithalât yapılamadı gerekçeleriyle açıklamıştır⁸².

Bunların sonucunda ülkedeki pahalılığın yüzde 500'e kadar ulaştığı hakkındaki ifadelere de rastlanmaktadır⁸³. Teknik bir konu olan bu değerlendirmelerin, toptan eşya fiyatlarının genel

⁷⁶ İktisat Vekili Celâl BAYAR (İzmir); 26.05.1937, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:18, s.286.

⁷⁷ Ziya KARAMURSAL (İstanbul); 28.05.1940, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:11, s.327.

⁷⁸ Ticaret Vekili Nazmi TOPÇUOĞLU (Aydın); 28.05.1940, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:11, s.329.

⁷⁹ General Kâzım KARABEKİR (İstanbul); 24.05.1943, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:2, s.167.

⁸⁰ İsmail SABUNCU (Giresun); 22.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.371.

⁸¹ Ticaret Vekili Cemil Cahit SİREN (Bolu); 27.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.369.

⁸² Ticaret Bakanı Raif KARADENİZ (Trabzon); 27.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.545-546.

⁸³ Hikmet BAYUR (Manisa); 22.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.152.

endeksinin 1938 yılında 100 kabul edilerek 1949 yılında 500 olduğu açıklaması yapılmıştır. Buna rağmen Türkiye'deki hayat pahalılığının savaşa giren ülkelerden daha fazla olduğu ifade edilmiştir⁸⁴. Hattâ hayat pahalılığı sıralamasında, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam içinde Çin ve İran'dan sonra üçüncü sırada olduğu iddia edilmiştir⁸⁵.

Hayat pahalılığını eleştirenler, önlenmesi için alınması gereken tedbirleri de göstermişlerdir. Kâzım KARABEKİR, biraz önceki eleştirilerinden bir yıl sonraki konuşmasında hayat pahalılığının düşürülmesi için üretimin artırılmasını, özellikle gıda ürünlerinde nakliyat ve dağıtım imkânlarının genişletilmesini teklif etmiştir⁸⁶. Üretimin artırılması, tüketimin sınırlandırılması hususu başka milletvekilleri tarafından da dile getirilmiştir⁸⁷. Diğer bir milletvekili de pahalılığı önlemek için ürünlerin maliyet fiyatlarının düşürülmesi gerektiğini ifade etmiştir⁸⁸.

f-Ürün Darlığı

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde önemli ölçüde işgücü kaybının yaşanması, ekilen arazi miktarının azalması, üretim teknolojisinin çok yetersiz oluşu gibi faktörler, Cumhuriyetin ilk yıllarında gıda ve giyim eşyası temininde darlık ve yokluklara sebep olmuştur. İlerleyen yıllarda İkinci Dünya Savaşı sırasındaki askerî alanda yapılan harcamalar da gerek ziraî, gerekse sınaî ürünlerde aynı sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna yansıyan bazı bilgileri şöyle paylaşmak mümkündür.

1924 yılında Kastamonu milletvekili Halit Bey, seçim bölgesinde yaşayan halkın, mısır koçanlarını dağ fındıklarının kabuklarıyla öğütüp ekmek yaparak yemek mecburiyetinde kaldıklarını söylemiştir⁸⁹. 1928 yılında Koçhisar, Yozgat, Haymana gibi kuraklık görülen yerlerde yaşayan halkın yardım taleplerinin karşılanmaya çalışıldığı Ekonomi Bakanı tarafından açıklanmıştır⁹⁰. Daha sonraki yıllarda, kuraklığa karşı sulama imkânlarının artırılması suretiyle tedbir alınmaya çalışıldığı görülmektedir⁹¹.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki yıllarda ziraî üretim miktarları mukayese edildiği zaman, üretimin düştüğü tespit edilmiştir. Buna göre hububat üretimi 1938 yılında 8 milyon 303 bin tondan 1947 yılında 7 milyon tona, pamuk üretimi 1938 yılında 54 bin tondan 47 bin tona, bakliyat üretimi 1938 yılında 323 bin tondan 1947 yılında 283 bin tona düşmüştür⁹². Ziraî hastalıklardan doğan ürün kayıpları hakkında da bilgiler vardır. 1947 yılında çeşitli hasta-

⁸⁴ Hakkı GEDİK (Kütahya); 21.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.974.

⁸⁵ Feridun Fikri DÜŞÜNSEL (Bingöl); 25.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.378.

⁸⁶ General Kâzım KARABEKİR (İstanbul); 23.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.168.

⁸⁷ Emin Aslan TOKAD (Denizli); 22.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.160-161.

⁸⁸ Korgeneral Ali Rıza ARTUNKAL (Manisa); 22.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.998.

⁸⁹ Halit Bey (Kastamonu); 27.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.423.

⁹⁰ İktisat Vekili Mustafa Rahmi Bey (İzmir); 25.04.1928, TBMM, TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:3, s.258.

⁹¹ Berç TÜRKER (Afyonkarahisar); 25.05.1942, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:25, s.266.

⁹² Hasan POLATKAN (Eskişehir); 27.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.855.

lık ve haşereden buğdayın 230 milyon, pamuğun 29 milyon, üzümün 52 milyon, zeytinin 26 milyon, elmanın 32 milyon liralık zarara uğradığı anlaşılmaktadır⁹³.

1949 yılında kişi başına 5 kilogram et tüketimi tespit edilmiştir⁹⁴. 4 kilogram çay yaprağından 1 kilogram çay⁹⁵, 6,5 kilogram şekerpancarından 1 kilogram şeker⁹⁶ ve 4 kilogram zeytinden 1 kilogram zeytinyağı elde edilmektedir⁹⁷.

Ürün darlığına paralel olarak fiyatlarda yükselmeler olmuştur. 1938 yılında buğdayın kilogram fiyatının 4 kuruştan 6 kuruşa; arpanın 2,5 kuruştan 4 kuruşa yükseldiği görülmüştür⁹⁸. 1939 yılında et fiyatları Eskişehir’de 15 kuruş, Tosya’da 18 kuruş, Ankara’da 45 kuruş, İstanbul’da 55-60 kuruş olarak işlem görmüştür⁹⁹. Buğday fiyatlarının yükselmesi, ekmek fiyatlarını da etkilemiştir. 1950 yılına gelindiğinde halâ ekmek fiyatlarının yüksek oluşundan şikâyet edilmektedir¹⁰⁰.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin önemli bir bölümünde çay ve kahve darlığı yaşandığı, bu ürünlerin kaçak yollarla ülkeye sokulduğu doğu vilâyetlerinde kahvenin kilogram fiyatının 2 lira olduğu halde, diğer bölgelerde karaborsada bu rakamın 10-20 liraya kadar; çay fiyatlarının ise 30-40 liraya kadar yükseldiği tespit edilmiştir¹⁰¹. Bu arada kahve Brezilya’dan, çay Hindistan’dan ithal edilmektedir ve 1933 yılında kahve ithali için üç milyon lira, çay ithali için yarım milyon lira verilmiştir¹⁰². Sayıları 500.000’i bulan dar gelirli vatandaşlara savaş yıllarında şeker dağıtılmış, miktar 1943 yılında 300 gramdan 600 grama çıkartılmıştır¹⁰³. Askerî malzeme depolarına yakın olan köylerde muhtaç vatandaşların un ihtiyacı, depolardaki ürünlerden karşılanmıştır¹⁰⁴.

Devlet fabrikalarında üretilen kumaşın perakende satışı olmayıp, araçlar eliyle piyasaya sürülmesi, özellikle köylü vatandaşların elbiselik kumaş bulmakta sıkıntı yaşamalarına sebep olmuştur¹⁰⁵. Köylünün pamuklunun yüzde 80’inin karaborsadan aldığı iddia edilmiştir¹⁰⁶.

Köylerde ve yeni belediye yapılan kasabalarda, ormanlardan yakacak odun tahsisi konusundaki düzensizlikler de halkı bu konuda sıkıntıya sokmuştur¹⁰⁷: “...kasaba ve köylerde mah-rukat derdi çok, çok acıklıdır. Bunlar için vaktinde tedbir, tertibat alınmamaktadır. Köylerde

⁹³ Hasan POLATKAN (Eskişehir); 30.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.762.

⁹⁴ Dr. Fuat UMay (Kırklareli); 27.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.874.

⁹⁵ Dr. Fahri KURTULUŞ (Rize); 26.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.578.

⁹⁶ Besim ATALAY (Kütahya); 27.05.1936, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:11, s.264.

⁹⁷ Ticaret Bakanı Celil Sait SİREN (Bolu); 29.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.478.

⁹⁸ Halil MENTEŞE (İzmir); 27.05.1938, TBMM, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:25, s.244.

⁹⁹ Emin SAZAK (Eskişehir); 23.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2, s.178.

¹⁰⁰ Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat DİCLELİ (Diyarbakır); 22.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.1046.

¹⁰¹ Feridun Fikri DÜŞÜNSEL (Bingöl); 23.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.195.

¹⁰² İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey (İzmir); 18.05.1933, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:15, s.174.

¹⁰³ Ticaret Vekili Celil Sait SİREN (Bolu); 27.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.369.

¹⁰⁴ General Kâzım KARABEKİR (İstanbul); 23.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.169.

¹⁰⁵ Sinan TEKELİOĞLU (Seyhan); 26.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.327.

¹⁰⁶ Hikmet BAYUR (Manisa); 29.05.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:17, s.501.

¹⁰⁷ Faik ASAL (Denizli); 27.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.520.

ihtiyaçları için verilen mahrukata mahalleri o kadar münasebetsiz, o kadar uzak yerlerdeki ki, bunun kesilmesi, nakliyesi çok üzücü ve ezicidir. Hele kasabalar ve belediye teşkil ettiğimizden dolayı kasaba haline getirdiğimiz köylerde bu ıstırap daha acıdır. Herkese şahsen ihtiyaç nispetinde bir makte gösterilmez, bu kasaba halkının mahrukata ihtiyacını temin için bir müteahhit aranır, bulunmaz. Şahsen verilmediği ve müteahhit de bulunmadığından dolayı uzun zaman kasabalar halkı mahrukatsız kalır.” Ormanların devletleştirilmesinin sonucu olarak, kaçak kesimlerin arttığı¹⁰⁸ ve gübrenin yakıt olarak kullanılmasından şikâyetler devam etmiştir¹⁰⁹.

4-Türkiye’de Bütçe Uygulamaları

a-Genel Bütçe

Türkiye’de klâsik bütçe uygulaması, ilk defa 1876 Anayasası ile başlamıştır. Fransız Anayasasındaki hükümler esas alınarak vergileri onaylama ve bütçe hakkına ait uygulamalara başlanmıştır. Bu anayasa ile vergilerin yıllık olması, gelir ve giderlerin bölümler itibarıyla onaylanması ve bütçenin yıllık olması ilkeleri hayata geçirilmiştir. Ancak 1876 Anayasasının gerçek anlamda uygulanması 1908 yılından itibaren mümkün olabildiği için bütçe ile ilgili hükümler de, bu tarihe kadar askıda kalmıştır. İkinci Meşrutiyet yönetimi, anayasayı tekrar uygulamaya koymuş; bu arada bütçe projesini de hazırlayarak Meclis-i Meb’usan’a sunmuştur. Meclis tarafından onaylanan bu bütçe, ülkemizde, o dönemin esaslarına göre hazırlanan ve uygulanan ilk bütçe olmuştur¹¹⁰.

Cumhuriyet döneminde ilk Maliye Bakanlarından Trabzon milletvekili Hasan Bey tarafından, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki bütçe uygulamaları hakkında mukayeseli bilgiler verilmiştir¹¹¹:

Hasan Bey, bütçe uygulamalarının tarihini üç döneme ayırmaktadır. Birinci dönem Meşrutiyet dönemidir. Bu dönemde hazırlanan 1909 yılı bütçesi, gerçek anlamda hazırlanan ilk bütçedir. Bu dönemde yoğun bir şekilde inkılâp ve ihtilâl olayları yaşandığı ve bu olaylar dolayısıyla çok fazla masraf yapıldığı için 1909 bütçesi, şeklen bile olsa denk bir bütçe olamamıştır. Bütçe açıkları dış borçlarla kapatılmıştır.

İkinci dönem, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan dönemdir. Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle masraf bütçesi olağanüstü miktarda artmış, gümrük gelirleri sığır inmiş, milyonlarca asker seferber edildiği için üretim durmuş, bütçenin önemli bir gelir kaynağı olan âşar çok küçük miktarlara düşmüştür. Bu gelişmeler, devleti, savaş sırasındaki masrafını karşılamak üzere para sıkıntısına düşürmüştür. Savaş sırasında Osmanlı Bankası hükümetin avans ve banknot ihracı isteğini geri çevirdiği için Osmanlı yönetimi, 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca 160 milyon liranın üzerinde banknot

¹⁰⁸ Salih İNANKUR (İçel); 27.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.859.

¹⁰⁹ Enver KÖK (Sinop); 23.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.1112.

¹¹⁰ Osman Z. ORHAN; Türkiye’de Bütçe ve Maliye Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1994, s.8-9.

¹¹¹ Maliye Vekili Hasan Bey (Trabzon); 15.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.124-125.

çıkarmıştır. Bu banknotlar, “evrak-ı nakdiye” adı altında Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal etmiştir¹¹².

Üçüncü dönem Millî Mücadele (Hükümet-i Milliye) dönemidir. Bu dönemde de 1920’den başlayan bütçelerin hiçbirinde gerçek anlamda bir denge yoktur. Bütçe açıklarını kapatmak için dış borç alınmamış ve evrak-ı nakdiye çıkartılmamıştır. Mecburî tasarruf yolu ile gelir ve gider dengesi tutulmaya çalışılmıştır. Ele geçen kaynaklarla genel hizmetler yapılmaya çalışılmış; emniyet hizmetleri dahil pek çok hizmet tehir edilerek bütçe imkânlarının çoğu cephe hizmetine tahsis edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde 1924 Anayasası ile bütçe hazırlama ve uygulaması modern bir şekle bağlanmıştır. Anayasanın, vergilerin ancak kanunla salınacağı ve alınacağı hükmü ile vergilerin kanunîliği sağlanmış; “Bütçe Kanunu’nun geçerliği bir yıldır” ifadesi ile yıllık bütçeler yapılmıştır. Her yılın kesin hesap kanunu tasarısı, o yılın sonunda başlayarak iki yıl içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulur şeklindeki düzenleme ile de bütçe harcamaları ve kesin hesap denetimi hakkında modern esaslar benimsenmiştir¹¹³.

b-Vilâyet Bütçeleri

13 Mart 1913 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu Muvakkati”nin 79-86. maddeleri, vilâyetlere bağlı yolların yapım ve tamiri, ilköğretim kurumlarının inşası ve öğretmen maaşları ile sağlık tesislerinin kurulması ve doktorların maaşlarının ödenmesi için gelir kalemlerini de tespit ederek bir “Vilâyet Bütçesi” öngörmektedir¹¹⁴.

Özellikle savaş yıllarında ve olağanüstü durumlarda devlet bütçesinin ihtiyacını karşılamak üzere, vilâyet bütçelerinin gelirleri genel bütçeye tahsis edilmiş veya vilâyet bütçelerinin bir kısmı devlet bütçesine aktarılmıştır. Bu durum, bu bütçelerden finanse edilen hizmetlerin aksamasına veya tamamen durmasına sebep olmuştur. Nitekim 1913 yılından Cumhuriyetin ilânına kadar geçen dönem içinde mahallî idarelerin alacakları verilmemiştir. Cumhuriyet döneminden itibaren mahallî idarelerin bütçeleri verilmeye başlanmıştır ki 1923 yılında 17 milyon, 1924 yılında 19 milyon, 1925 yılında 41 milyon, 1926 yılında 34 milyon, 1927 yılında 41 milyon 353 bin lira, vilâyet bütçelerine aktarılmıştır¹¹⁵.

Ancak mahallî bütçelerin genel bütçeye aktarılması uygulaması ihtiyaç duyulduğu yıllarda Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu uygulamaya başvurulmuş, meselâ 1939 yılında yol parası hasılatının yüzde 15’i Bayındırlık Bakanlığına, yüzde 6’sı Cumhuriyet Merkez Bankasına, yüzde 6’sı Ziraat Bankasına, yüzde 2’si belediyeler hissesine, yüzde 2’si Belediyeler Bankasına, yüzde 6’sı Beden Terbiyesine olmak üzere toplam

¹¹² Kâğıt Paranın Tarihçesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, s.2.

¹¹³ Ali Gökhan GÖLÇEK; “Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkı: Tarihsel Bir İnceleme” Vergi Raporu, Yıl:22, Sayı:182, Kasım 2014, s. 137. (132-139)

¹¹⁴ Yenal ÜNAL; “İdare-i Umumiye-i Vilâyet ve İdare-i Hususiye-i Vilâyet Kanunları”, Tarih Okulu, Yaz 2009, Sayı: IV, s.91-93.

¹¹⁵ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey (Muğla); 25.04.1928, TBMM, TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:3, s.267.

yüzde 37'si genel bütçeye aktarılmıştır¹¹⁶. Sonraki yıllarda da bu uygulama devam etmiş, 1945 yılında vilâyet bütçelerinin istihkakının ancak yüzde 20'si verilebilmiştir¹¹⁷. 1947 yılında mahallî idarelerin gelirleri 71 milyon lira, giderleri 112 milyon liraya ulaşmış; hizmetlerine devam edebilmek için borçlanmak zorunda kalmışlardır¹¹⁸.

Bununla birlikte Cumhuriyet devrinde, 1939 yılına kadar vilâyet bütçelerinden 12.805.000 lira sarf edilerek 1108 ilkokul, 9.283.611 lira sarf edilerek 5338 kilometre şose, 2.326.000 lira sarf edilerek 48 hastahane binası, 131.000 lira sarf edilerek 3 doğumevi yapılmıştır. Bu dönemde bu idarelerin faydalı müesseselere sarf ettiği para miktarı 90 milyon lira olmuştur¹¹⁹.

18 Nisan 1929 tarih ve 1426 sayılı "Vilâyet İdaresi Kanunu" ve 10 Haziran 1949 tarih ve 5442 sayılı "İl İdaresi Kanunu" ile "İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu Muvakkati"nin hükümlerinde değişiklikler yapılmıştır. Bunların sonucu olarak 2 Şubat 1948 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 5166 sayılı "Özel idarelerden aylık alan ilkokul öğretmenlerinin kadrolarının Millî Eğitim Bakanlığı teşkilâtına alınması hakkında kanun" ile ilkokul öğretmenlerinin maaşları genel bütçeye alınmıştır¹²⁰. Memleket Hastanelerinin tamamı, 1 Mart 1954 tarihinde Sağlık Bakanlığına devredilerek genel bütçeye dahil edilmiştir¹²¹.

c-Bütçelerin Sıfatları

1920, 1921, 1922 yılı bütçeleri, ülkenin en zengin bölgelerinin işgal altında olduğu yıllara denk geldiği için gelir kalemleri dikkate alınarak bütçe tahminlerinin yapılamadığı yıllar olarak görülmektedir¹²². Cumhuriyetin ilânından sonraki ilk bütçe olan 1924 bütçesi, Maliye Bakanı tarafından "İlk Sulh Bütçesi" olarak tarif edilmiştir. 1924 yılı bütçesi, diğer bir milletvekili tarafından "İstiklâl Bütçesi" olarak nitelendirilmiştir¹²³.

1943 yılı bütçesi, "Harp Yıllarında Yapılan Dördüncü Bütçe" olarak isimlendirilmiş; savaşın getirdiği bütün sıkıntılara göğüs germek ve mevcudu korumak mantığı içinde hazırlanmıştır¹²⁴. 1946 bütçesi, birçok başarıları içine alan, "Savaştan Barışa Geçiş Bütçesi" olmuştur¹²⁵. 1947 bütçesi savaşın sona ermesine rağmen millî savunma için mühim miktarda olağanüstü ödeneği ihtiva ettiği için barış ortamına geçişi hazırlayan bir "İntikal Bütçesi" özelliği taşımaktadır¹²⁶. 1949 yılı bütçesi iki defa yapılmıştır. Çünkü İkinci Hasan SAKA Kabinesi, bütçe görüşmeleri yapılırken istifa etmiş, 16 Ocak 1949 tarihinde yerine kurulan Şemsettin GÜNALTAY Kabinesi yeni bir bütçe ile gelmiştir¹²⁷. 1949 yılı bütçesi, Borç Ödeme, Aylık, Ordu Besleme gibi

¹¹⁶Refik İNCE (Manisa); 22.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2, s.143.

¹¹⁷Hikmet Turan DAĞOĞLU (Antalya); 20.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.246.

¹¹⁸Sait KÖKSAL (Isparta); 28.12.1947, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:8, s.494.

¹¹⁹Dahiliye Vekili Faik ÖZTRAK (Tekirdağ); 24.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2, s.215.

¹²⁰T.C. Resmî Gazete, 2 Şubat 1948, Sayı:6821, s.13557.

¹²¹Esat OKTAY (Kars); 25.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.978.

¹²²Maliye Vekili Abdülhalik Bey (Kangırı); 20.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.166-169.

¹²³Şefik Bey (Bayezid); 23.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.252.

¹²⁴Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elazığ); 24.05.1943, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:2, s.155.

¹²⁵Salim ALTUĞ (Erzurum); 18.12.1945, TBMM, TBMM TD (7. Dönem), Cilt:20, s.125.

¹²⁶Maliye Bakanı Halid Nami KEŞMİR (Tokat); 18.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.5.

¹²⁷Hükümetler ve Programları I.Cilt 1920-1960, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988, s.143-

üç önemli bölümü ile tanıtılmıştır¹²⁸. 1950 yılı bütçesi ise, millî savunmanın ağır masrafına katlanmakta devam ederken, diğer taraftan yurdun maddî ve manevî kalkınması için gereken gayretleri gösteren bir bütçe olarak tarif edilmiştir¹²⁹.

1951 yılı bütçesi hazırlandığı sıralarda milletler arası siyasî şartlar bozulmuş, dünyanın bir ucunda fiilî çarpışmalar başlamış ve yeni bir harp tehlikesinin endişesi dünyayı sarmıştır. İşte bu şartlar altında hazırlanan "1951 Bütçesine Kore Harbinin gölgesi düşmüştür"¹³⁰. 1952 yılı bütçesi, bir milletvekili tarafından "Köylüyü efendi yapacak" bir bütçe olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu bütçe ile köy yollarının bakım ve onarımı ile sulama işlerine ayrılacak olan büyük miktardaki ödeneklerle ziraî üretim artacak; köylü refaha ve efendiliğe kavuşacaktır¹³¹. 1954 yılı Bütçesi, Maliye Bakanı Hasan POLATKAN tarafından "Denk Bütçe" olarak tarif edilmiştir. Bu bütçe ile yıllardan beri sürüp gelen açık bütçeler silsilesine son verilmiştir, denk bütçe esası fiilen tahakkuk ettirilmiştir¹³². Bu husus, Köylü Partisi adına konuşan Seyhan milletvekili Cezmi TÜRK tarafından da teyit edilerek, "1954 Bütçesinin karakteristik vasıflarından birisi, denk bir bütçe olmasıdır. Bu, uzun yıllardır hasretini çektiğimiz, hayallerimizde yaşattığımız mesut bir neticedir" sözleriyle ifade edilmiştir¹³³. 1955 yılı bütçesinin de "Denk Bütçe" olduğu Maliye Bakanı Hasan POLATKAN¹³⁴; 1956 yılı bütçesinin yine "Denk Bütçe" olduğu, o günün Maliye Bakanı Nedim ÖKMEN tarafından açıklanmıştır¹³⁵.

1956 yılı bütçesi, "Türkiye'nin Jeopolitik Zaruretlerinin Tesiri Altında Kalmış" bir bütçe olarak tarif edilmiş; bu durumun gerekçesi şöyle izah edilmiştir¹³⁶: "Bu memlekette iktisadî sahada daha geniş kalkınma hamleleri vermek isterken, memleket irfanını daha yüksek seviyelere çıkartmak için; memleket istiklâlinin müdafaası ve içine girdiğimiz müdafa tertiplerinden bize teveccüh eden vazifeleri yapmak için aldığımız malî külfetler, bizi bu çok özlediğimiz diğer sahalardaki seviyeye giderken bir tahdide tâbi tutmaktadır." Son olarak 1960 yılı bütçesi, muhalefet sözcüsü tarafından "Cumhuriyet devrinin en kabarık bütçesi" olarak vasıflandırılmıştır¹³⁷. Çünkü bu bütçe toplamı 7,5 milyar liradır¹³⁸.

Çok partili döneme geçildikten sonra bütçeler üzerinde muhalefet partisine mensup milletvekillerinin tenkitleri görülmeye başlanmıştır. 1954, 1955 ve 1956 yılı bütçeleri, Maliye Bakanı

148.

¹²⁸General Vehbi KOCAGÜNEY (Erzurum); 21.02.1949, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:16, s.346.

¹²⁹İsmail Rüştü AKSAL (Kocaeli); 213.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.488.

¹³⁰ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir); 19.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.203.

¹³¹ Ali Naci DUYDUK (Giresun); 20.02.1952, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:13, s.396-397.

¹³² Maliye Vekili Hasan POLATKAN (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.495-496.

¹³³ Cezmi TÜRK (Seyhan); 22.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.656.

¹³⁴ Maliye Vekili Hasan POLATKAN (Eskişehir); 18.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.196.

¹³⁵ Maliye Vekili Nedim ÖKMEN (Maraş); 20.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.312.

¹³⁶ Server SOMUNCUOĞLU (Sinop); 21.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.390.

¹³⁷ CHP Meclis Grubu Adına Ferit MELEN (Van); 19.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.57.

tarafından “Denk Bütçe” olarak sunulmuşsa da, muhalefet sözcüleri tarafından bu bütçelerin denk olmadığı ifade edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Gruba adına konuşan Ankara milletvekili İsmail Rüştü AKSAL, 1954 yılı bütçesinin 104 milyon lira, 1955 yılı bütçesinin 206 milyon lira, 1956 yılı bütçesinin 381 milyon lira açığı olduğunu rakamlarla ifade etmiştir¹³⁹. Diğer bir muhalefet milletvekili, Demokrat Parti iktidarlarının hiçbir bütçesinin denk olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir¹⁴⁰: “1954 ve 1955 bütçeleri denk değildir. 1956 bütçesi açık olmak istikametinde yürümektedir. Binaenaleyh 1957 bütçesi Polatkan’ın ifadesi hilâfına dördüncü denk bütçe olamaz. Bugüne kadar neticeleri alınmış bütçeler içerisinde Demokrat Parti iktidarının henüz denkliği tahakkuk etmiş bütçesi yoktur.” Buna karşılık Başbakan Adnan MENDERES, Cumhuriyet Halk Partisi döneminde hazırlanan 1948 yılı bütçesinin en büyük açıkla bağlanan bir bütçe olduğunu söylemiştir¹⁴¹. 76 milyon lira olan 1949 yılı Köy Bütçelerininin 26 milyon lirasının salma; 21 milyon lirasının da imece suretiyle kapatıldığı eleştirilmiştir¹⁴².

Bütçe açıklarının nasıl kapatıldığı hususu da iktidar ve muhalefet parti milletvekilleri arasında tartışma konusu olmuştur. Kırşehir milletvekili Osman BÖLÜKBAŞI, 1951 yılı bütçesinde 600 milyon lirayı geçen bütçe açığının Marshall yardımından alınan para ile kapatıldığını eleştirmiş¹⁴³; Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, bu hususu kabul ederek, kendilerinden önce de aynı işin yapıldığını söylemiştir¹⁴⁴: “Bizim tenkit ettiğimiz cihet Amerikan yardımının bütçeye karşılık olarak konmuş olması değil, hiçbir mutabakata ve anlaşmaya varmadan, kendiliğinden bir hareketle, Amerikan yardımını bütçe açığına karşılık göstermeleridir. Halbuki hükümetimiz Amerikan yardımını bütçeye, Amerikalılarla tamamen mutabık kalmak suretiyle karşılık olarak koymuştur.”

d-Bütçelerin Öncelikleri

1929 yılı bütçesinde yüzde 15,30 oranı ile Nafia Vekâleti birinci sırada, yüzde 14,75 oranı ile Düyun u Umumiye ikinci sırada yer almıştır¹⁴⁵. 1930 yılı bütçesinde yüzde 29 ile Millî Müdafaa Vekâleti birinci sırada, yüzde 14,84 ile Nafia Vekâleti ikinci sırada, yüzde 14,83 ile Düyun u Umumiye üçüncü sırada yer almıştır¹⁴⁶. 1939 yılı bütçesinde Millî Müdafaa, Maliye Vekâletleri ile Düyun u Umumiye, bütçenin yüzde 63’ünü teşkil etmektedir¹⁴⁷. Bunun yüzde 35’i Millî Müdafaa, yüzde 19’u Düyun u Umumiye, yüzde 18’i Maliye Vekâleti hissesine düşmektedir¹⁴⁸.

¹³⁸ Mazhar ŞENER (Giresun); 25.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.519.

¹³⁹ CHP Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü AKSAL (Ankara); 19.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.181.

¹⁴⁰ Ekrem ALİCAN (Kocaeli); 21.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.404.

¹⁴¹ Başvekil Adnan MENDERES (İstanbul); 20.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.247-248.

¹⁴² Celâl YARDIMCI (Ağrı); 23.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.610.

¹⁴³ Osman BÖLÜKBAŞI (Kırşehir); 19.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.227-228.

¹⁴⁴ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir); 21.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.363.

¹⁴⁵ 18.05.1929, TBMM, TBMM ZC (3.Dönem), Cilt:12, s.17.

¹⁴⁶ 17.05.1930, TBMM, TBMM ZC (3.Dönem), Cilt:19, s.77.

¹⁴⁷ Refik İNCE (Manisa); 22.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2, s.141.

¹⁴⁸ Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâzığ); 23.05.1939, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:2,s.173.

1941 yılı bütçesinin yüzde 71.89'u Millî Savunma Bakanlığına tahsis edilmiştir¹⁴⁹. 1942 yılı bütçesinin yüzde 25'i Millî Savunma Bakanlığına ayrılmıştır¹⁵⁰.

1939-1946 yılları arasında Millî Savunma Bakanlığı bütçesine 2,5 milyar liralık olağanüstü ödenek verilmiştir. Bunun yüzde 86'sı iç kaynaklardan karşılanmış; yüzde 14'ü ordunun teçhizi için dış ülkelere borçlanma şeklinde karşılanmıştır¹⁵¹. 1939-1949 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde millî savunma hizmetleri için toplam 4 milyar 842 milyon lira harcanmıştır ki bu miktar, aynı dönemdeki bütçe harcamalarının yüzde 46,49'una karşılık gelmektedir. Bu oran, savaştan önceki yıllarda yüzde 32,11 olarak görülmektedir¹⁵².

1952 yılı bütçesinde 500 milyon lira ile Millî Savunma Bakanlığı birinci sırada yer almıştır ki¹⁵³, bu miktar bütçenin yüzde 45'ine denk gelmektedir¹⁵⁴. 1953 yılı bütçesinin yüzde 30'u Millî Savunma Bakanlığına tahsis edilmiştir¹⁵⁵. 1954 yılında Millî Savunma Bakanlığına ayrılan bölüm, bütçenin yüzde 40'ını geçmiştir¹⁵⁶. 1956 yılında 809.961.827 lira ile Millî Savunma Bakanlığı bütçesi, genel bütçenin yüzde 33,2'sini teşkil etmektedir¹⁵⁷. 1959 yılında ise bütçenin 1/5,5'u yani yaklaşık olarak yüzde 22'si Millî Savunma Bakanlığına ayrılmıştır¹⁵⁸.

e-Bütçe Hazırlanırken Dikkat Edilen Hususlar

Bütçelerin hazırlanışı sırasında hükümetler tarafından takip edilen zihniyet hakkında Türkiye büyük Millet Meclisinde konuşmalar yapılmıştır. Bu konuda ilk konuşma, 1953 yılı bütçe görüşmelerinde İzmir milletvekili Halide Edip ADIVAR tarafından yapılmıştır. H. Edip ADIVAR, bütçelerde hakim olan düşüncelerin "Maliyeci" ve "İktisatçı" bakış açılarından değerlendirilebileceğini ifade etmiştir¹⁵⁹: "Bütçe tahmininde bilhassa iki zihniyet hakimdir: birincisi maliyeci zihniyettir. Bu zihniyet daima bir milleti ayağını yorganına göre uzatmaya teşvik eder. Bu, elzem ve zarurîdir. Hepimiz ayağımızı yorganımıza göre uzatmaya mecburuz. Fakat eğer bu zihniyet hakim olursa bir millet âdeta Çin yuvalarının sımsıkı kundaklanması gibi olur, yani uzamaya, inkişaf bulmaya vakit kalmaz. İkincisi: iktisatçı zihniyettir. İktisatçı zihniyete göre "Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez". Bu da elzem ve zarurî bir zihniyettir. Fakat tamamen bu zihniyetin esareti altına girdiğimiz zaman o kadar uzanılmaya ve yayılmaya istidat gösteririz ki, bir gün üzerimizdeki yorgan tamamıyla gider, çıplık kalabiliriz. Binaenaleyh, bu iki zihniyeti âhenkâr kıldığımız ölçüde bir bütçe bir milletin menfaati ifadesine hadim olur."

¹⁴⁹ Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâzığ); 26.05.1941, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:18,s.150.

¹⁵⁰ Orgeneral İzzettin ÇALIŞLAR (Muğla); 25.05.1942, TBMM, TBMM ZC (6. Dönem), Cilt:25, s.263.

¹⁵¹ Maliye Bakanı Halit Nazmi KEŞMİR (Tokat); 23.02.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:13, s.376.

¹⁵² Maliye Bakanı İsmail Rüştü AKSAL (Kocaeli); 20.02.1952, TBMM, TBMM TD (8. Dönem),Cilt:24,s.488.

¹⁵³ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN (Eskişehir); 13.02.1950, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:13, s.364-365.

¹⁵⁴ Kemâl BALTA (Rize); 24.02.1952, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:13, s.696.

¹⁵⁵ Şevki YAZMAN (Elâzığ); 22.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.752.

¹⁵⁶ Burhanettin ONAT (Antalya); 23.02.1954, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:28, s.730.

¹⁵⁷ Maliye Vekili Nedim ÖKMEN (Maraş); 20.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.316.

¹⁵⁸ CHP Grubu Adına Asım EREN (Niğde); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.702.

1958 yılı bütçe görüşmelerinde konuşan Manisa milletvekili Hikmet BAYUR, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti hükümetlerinin bütçelerini bu açıdan değerlendirmiştir¹⁶⁰: “Devletlerin idaresinde kâh maliyeci, kâh iktisatçı zihniyeti üstün gelir. Maliyeci zihniyeti daha çok 1914 yılından önce sanayiini vaktiyle kurmuş, sömürgeler toplamış ve bir çok sömürgeler kazanmış devletlerde hakimdir. Kendi gümrüklerinde, sömürgelerdeki piyasaya hakimdirler. Sanayileştirmesini kendi sermayedarlarına, özel teşebbüse bırakırlardı. Gitgide dünyada değişiklik oldu. Maliyeci zihniyeti, yerini iktisatçı zihniyete bıraktı. Yani hükümetler kendine yarayan iktisadî ele alır, onu kullanır oldular. Şimdi gördük ki, Cumhuriyet Halk Partisi’nde hâlâ maliyeci zihniyet hakimdir. Onun adına konuşan eski Maliye Bakanı arkadaşımız, biteviye rakamları sıraladı, tenkit etti.... Devleti kül olarak iktisatçı gözüyle ele almadı. Bu Halk Partisinin eski zihniyette devam ettiğini gösterir. Vaktiyle, Osmanlı Devleti’nde, Fransa’dan öğrenilerek, bu ekolde, bu yolda yürünmüştü. Fakat Atatürk zamanında da sanayileşme hareketi, demiryolu ve saire yapılışı bu yönden tenkit edilmişti. Yani maliyeci zihniyetinde olanlar, mütemadiyen bu tenkitleri yapmışlardır. Fakat asıl iktisatçı zihniyetin hakim olması, Celâl BAYAR’ın İktisat Vekili olmasıyla perçinlenir, kuvvet kazanır. Ondan sonra Halk Partisi, İnönü devrinde tekrar ve tamamıyla maliyeci zihniyete döner.” Bu sözlerle Cumhuriyet Halk Partisi’nin maliyeci, Demokrat Parti’nin iktisatçı zihniyete bağlı olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

f-Bütçe Görüşmelerinin Demokrasi ile Bağlantısı

Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yapılan faaliyetler arasında bütçe görüşmelerine özel bir önem verilmiştir. Bütçelerin hazırlanması, uygulanması ve sonuçları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Millet hakimiyetinin kullanılmasında bütçelerin rolü, her bütçenin diğerlerinden ayrılan özellikleri dile getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Meşrutiyet döneminden itibaren yapılan bütçelerin mukayeseleri yapılarak, her dönemin malî karakteri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bütçe müzakerelerinin demokrasi bakımından, millî hakimiyetin kullanılışı bakımından ne kadar önemli olduğuna ilk defa Celâl BAYAR tarafından dikkat çekilmiştir¹⁶¹. Bütçelerin millet hakimiyeti prensibi ile bağlantısı da Adnan MENDERES tarafından şöyle kurulmuştur¹⁶²: “Millet adına hakimiyet haklarını kullanan Büyük Millet Meclisinin en nazik ve en ehemmiyetli vazifesi şüphe yok ki devlet bütçesini tetkik ve tanzim etmektedir. Hatta millet meclislerinin doğuşu bütçe fikrine sıkı sıkıya bağlıdır. Yani millet meclisleri, millettten alınacak paralarla, bunların, umumî ve müşterek hizmet ve menfaatleri için sarfının millet adına murakabe edilmesi zaruretinin kavranmasından doğmuşlardır. Âmme hizmetlerinin ve menfaatlerinin neler olduğunu ve bir yıl içinde bunlar için yapılacak masrafların, miktar ve nevilerini tesbit etmek, ve bu masrafları karşılayacak gelir ve vergileri mükelleflerin verim takatlarıyla ölçerek en münasip kaynaklardan sağlamak yolundaki bütün çalışmalar bütçe denilen vesaikata hüküm ra-

¹⁵⁹ Halide Edip ADIVAR (İzmir); 17.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.357.

¹⁶⁰ Hikmet BAYUR (Manisa); 21.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.255-256.

¹⁶¹ Celâl BAYAR (İzmir); 22.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.146.

¹⁶² Adnan MENDERES (Kütahya); 18.12.1946, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:3, s.15-16.

kam olarak ifadesini bulur ...Bu sebeplerle meclis, bütçe tetkik ve müzakeresindeki devletin malî ve iktisadî durumuna hakkıyla nüfuz edebilecek malûmatı edinebilmelidir.”

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı bütçelerinin üzerinde fazla bir tartışma olmadan kabul edilmiş olmasını hatırlatan bir Demokrat Partisi milletvekili, bugün bu bütçeler üzerinde tartışmaların yapılmasını ülkede demokrasinin varlığına delil göstermektedir¹⁶³: “Bugün ise filhakika demokrasi var. Bu yolda çok mesafe kaydettik. Bu bizim vazifemizdir. İşte bu eriştiğimiz noktaya biz demokrasi diyoruz.” Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri, daha sonraki yıllarda da Millî Savunma Bakanlığı bütçesini tasvipten başka arz edecek bir şeyleri olmadığını vurgulamışlardır¹⁶⁴.

Bununla birlikte Demokrat Parti iktidarları döneminde de Millî Savunma Bakanlığı bütçeleri kabul edildiği sırada milletin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin orduya selâm ve sevgilerinin sunulması uygulaması başlamıştır¹⁶⁵.

5-Borçlanma

Konu, ilk olarak 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında gündeme gelmiştir. Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey, madenleri işletmek ve diğer ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmek için hükümetin borçlanması gerektiğini, borç alınmadan gelişmenin ve kalkınmanın olamayacağını ifade etmiştir¹⁶⁶. 1926 yılında Maliye Bakanı Hasan Bey, bazı ülkeleri, bütçenin denkleştirilmesi için 3 veya 6 ay vadeli hazine tahvili ihracı gibi bir işlemin her zaman yapılabileceğini ama bu uygulamaya mecbur olmadıklarını söylemiştir¹⁶⁷.

Dış borç alınmasına pek sıcak bakılmadığı, 1931 yılında Maliye Bakanı tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir¹⁶⁸: “Para bulunabilir. Şeraite tabidir. Rehinle veya yüksek faizle çok para bulunabilir. Doğrudan doğruya bir inhisarımızı idare etmek isterler, başında otururlar veyahut evvelce olduğu gibi bir idare teşekkül eder ve bir kontrol vazederler.

Muayyen varidatımızı doğrudan doğruya tahsil ederler. Binaenaleyh para bulmak imkânı yok denilemez. Biz malî istiklâlimizi istihsalde çok zahmet çektik. Bizim maliyemizi başkaları idare ederken, başkaları varidatımızı alırken bize verdikleri hesabatın sıhhatinden evvelce şüphe edilmişti. Bilmiyorum arkadaşım o hesabata inanıyor mu? Kendilerinden olmayan bir hey'et tarafından bizim maliyemizin idaresini tasvip buyururlar mı? Başka devletler yapıyorlarmış, biz maliyemizi başka ellere vermek fikrinde değiliz ve bunu yapamayız. Herhalde böyle bir arzu ve böyle bir meyil gösterirsek, biraz ağır şeraitle para bulmak imkânı olabilir. Fakat bilhassa adi masraflarımız için bir defa bu yola saparsak, artık ondan sonra bizden

¹⁶³ Tahir TAŞER (Kırşehir); 23.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.566.

¹⁶⁴ Avni DOĞAN (Yozgat); 23.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.727.

¹⁶⁵ 22.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.539.

¹⁶⁶ Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak); 23.02.1924, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.265.

¹⁶⁷ Maliye Vekili Hasan Bey (Trabzon); 22.05.1926, TBMM, TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:25, s.406.

¹⁶⁸ Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık Bey (Çankırı); 15.07.1931, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:3, s.106.

hayır gelmez. Daima masraf icat ederiz, çünkü para var. Yüksek faizle ve saire ile para verirler, alır ve sarf ederiz. Böyle adi masraf için yüksek faizlerle israf için nasıl ki bizden evvel gelenleri, para aldıklarından dolayı tel'in ediyorsak, bizim evlâtlarımız da bizi tel'in ederler.”

Bu durum, konunun uzmanları tarafından da tespit edilmiştir. Buna göre 1933 yılına kadar devlet borçlarında önemli bir artış görülmemiştir. Cumhuriyet yöneticileri ilk on yılda bankaları ve diğer sermaye kaynaklarını geliştirmeye yönelmişlerdir¹⁶⁹.

Bununla birlikte 1932 yılında, Cumhuriyet idaresinin 1927 yılına kadar olan borçları ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden borçların taksitlerinin ödenmesi için yüzde 5 faizli tahviller hazırlanmış, bütçeye yük olmamasına çalışılmıştır¹⁷⁰.

1933-1939 yılları arasında, altyapı yatırımlarına gerekli fonları sağlamak için iç borçlanma işlemine girişilmiştir. 1933 yılında, Fevzi Paşa-Diyarbakır demiryolu yapımı için 20 yıl vadeli yüzde 7 faizli 12 milyon Türk Lirası tutarında Ergani istikrazı, 1934 yılında da Sivas-Erzurum demiryolu için aynı şartlarda 30 milyon Türk Lirası tutarında bir borçlanma yapılmıştır. Ayrıca 1933 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan dış borçlar, Paris Anlaşması ile bir ödeme takvimine bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nden kalan borçların net tutarı 79.8 milyon Türk Lirası olarak tespit edilmiştir¹⁷¹. 1933 yılında dış borçların ödenmesi için yapılan bu anlaşmanın, milletimizin malî imkânlarına uygun olmasına dikkat edilmiştir¹⁷². 1943 yılında ise, Osmanlı borçlarının ödenmesi için yüzde 7,5 faizli ve beheri 500 Fransız Frangı değerinde olan 1.925.272 adet tahvil çıkarılmıştır¹⁷³.

1938-1943 yılları arasındaki borç miktarının mukayesesi de yapılmıştır. Buna göre 1938 yılında devletin borçlarının toplam 534.000.000 lira olmasına karşılık, bu rakam 1943 yılında 1.480.000.000 liraya çıkmıştır¹⁷⁴. Devlet borçlarının toplamı 1950 yılında 2.105.000.000 liraya yükselmiştir¹⁷⁵. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında millî savunma ihtiyaçları için 2 milyar liradan fazla bir harcama yapıldığı, bunun da toplam borç miktarına eşit bir meblağ olduğu tespit edilmiştir¹⁷⁶.

1939-1945 yılları arasında yani İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, iki defa iç borçlanmaya başvurmuştur. Bunlardan birincisi, demiryolu inşası için 1941 yılında girilen 25 yıl vadeli, yüzde 7 faizli 85 milyon lira tutarındaki demiryolu borçlanmasıdır. İkinci borçlanma da

¹⁶⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.600.

¹⁷⁰ Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık Bey (Çankırı); 15.05.1933, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:15, s.73.

¹⁷¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.605.

¹⁷² Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık Bey (Çankırı); 15.07.1931, TBMM, TBMM ZC (4. Dönem), Cilt:3, s.99.

¹⁷³ Maliye Vekili Fuat AĞRALI (Elâzığ); 24.05.1943, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:2, s.161.

¹⁷⁴ Celâl BAYAR (İzmir); 22.05.1944, TBMM, TBMM ZC (7. Dönem), Cilt:10, s.147.

¹⁷⁵ Abidin POTUOĞLU (Eskişehir); 17.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.785.

¹⁷⁶ Sırrı DAY (Trabzon); 17.02.1950, TBMM, TBMM TD (8. Dönem), Cilt:24, s.789.

savaş giderleri dolayısıyla girilen ve millî savunma ihtiyaçlarına tahsis edilen, 150 milyon liralık Millî Savunma borçlanmasıdır¹⁷⁷.

1946-1950 yani savaş sonrası yıllarda Türkiye, büyük ölçülerde borçlanma faaliyeti içerisinde olmuştur. İç borçlanma konusunda her yıl yeni bir borçlanma programı uygulanmıştır. Buna göre 1946 yılında ekonominin kalkınma giderlerini karşılamak için 20 yıl vadeli ve yüzde 6 faizle 150 milyon lira tutarında kalkınma borçlanması; 1947 yılında, hazine bonolarının konsolidasyonu için 20 yıl vadeli 250 milyon lira tutarında hazine tahvili çıkarılmıştır. Aynı yıl çiftçiyi topraklandırma faaliyetini finanse etmek için ve kamulaştırma bedelleri karşılığı, 20 yıl vadeli ve yüzde 4-5 faizli Toprak Tahvilleri ihraç edilmiştir. 1948 ve 1949 yıllarında yapılan borçlanmaların hasılatı ise, bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılmıştır¹⁷⁸.

Bu dönemde dış borçlarda da önemli artışlar olmuştur. Savaşın sonunda Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri ile yakın ekonomik ilişkilere girdiği için borçlanmalar daha çok bu ülkelerden olmuştur. 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nden askerî malzeme alınması için 10 milyon dolar borç alınmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Plânı yardımlarının uygulanması ile borçlanmalar artmıştır. Bunların ilki İMF'den alınan 5 milyon dolarlık kredi olmuştur¹⁷⁹.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte malî ve ekonomik alanlardaki gelişmelerin gündelik hayata yansımaları görülmeye başlanmıştır. Olumlu yöndeki gelişmelerle birlikte, ülkenin ve genel olarak dünyanın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar da yaşanmıştır.

İttihat ve Terakkî döneminde başlatılan ticaretin millîleştirilmesi faaliyetlerine devam edilmiştir. 1926 yılı itibarıyla ülkede 310 tane millî şirket olduğu tespit edilmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Millî Mücadele dönemindeki olumsuz şartlardan dolayı iç ve dış ticaret hacmi istenilen seviyeye ulaşamamış ve ticaret dengesi kurulamamıştır. Üretimdeki darlıklar dolayısıyla da ürün fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi ve karaborsa ticaretin önü alınamamıştır. Dış borçlanmalar belirli ölçüde devam etmiş ancak başlangıcından 100 sene sonra, 1954 yılında Osmanlı borçları tamamen ödenmiştir.

Memur ve işçi statüleri belli bir istikrara kavuşturulmuş, günlük 8 saat çalışma esası kabul edilmiştir. 25 yılını dolduran personele emeklilik hakkı tanınmıştır. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bütün sıkıntılar da çok şiddetli bir biçimde yaşanmıştır. Bunları aşmak için 7 Eylül 1946 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk ekonomik istikrar programı açıklanmış ve Türk parası büyük ölçüde devalüe edilmiştir.

¹⁷⁷ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.608.

¹⁷⁸ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.611.

¹⁷⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.611.

Bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bilinçli tercihleri, diğer taraftan dünya konjonktürünün elverişli olmaması dolayısıyla bu dönemde fazla miktarlarda dış borç altına girilmeyerek, ülke kaynakları ile önemli bir kalkınma ve sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiştir.

Tarım, sanayi, bayındırlık, sağlık, eğitim sektörlerinde önemli gelişmelerin yaşandığı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde maliye ve iktisat alanlarındaki gelişmeler de bu sektörlerle paralel bir gelişme göstererek ülkenin kalkınması için gerekli çalışmalar yapılmıştır.

KAYNAKLAR

1-Basılı Eserler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

Gölçek, Ali Gökhan; "Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkı: Tarihsel Bir İnceleme" Vergi Raporu, Yıl:22, Sayı:182, Kasım 2014, s. 132-139.

Hükümetler ve Programları I 1920-1960, TBMM Yayını, Ankara, 1988.

Kâğıt Paranın Tarihçesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını.

Metinsoy, Murat; İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2016.

Orhan, Osman Z.; Türkiye'de Bütçe ve Maliye Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1994.

Özger, Yunus; "Ekonominin Millileştirilmesi Politikası Bağlamında Kurulan Bir Sigorta Şirketi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum,Eylül 2017, s.443-457.

Ünal, Yenal; "İdare-i Umumiye-i Vilâyet ve İdare-i Hususiye-i Vilâyet Kanunları", Tarih Okulu, Yaz 2009, Sayı: IV, s.77-101.

2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1945.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem), Cilt:20, Ankara, 1946.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:3, Ankara, 1947.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:8, Ankara, 1948.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:13, Ankara, 1948.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:14, Ankara, 1949.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:16, Ankara, 1949.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1949.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem), Cilt:24, Ankara, 1949

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:13, Ankara, 1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:20, Ankara, 1953.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:28, Ankara, 1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2.Dönem), Cilt:6, Ankara,1968.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2.Dönem), Cilt:25, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2.Dönem), Cilt:31, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3.Dönem), Cilt:3, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3.Dönem), Cilt: 12, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3.Dönem), Cilt:19, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:3, Ankara, 1931.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:9, Ankara, 1932.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:15, Ankara, 1933.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:22, Ankara, 1934.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:3, Ankara, 1935.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:11, Ankara, 1936.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1937.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:25, Ankara, 1938.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1939.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:11, Ankara, 1940.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1941.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:25, Ankara, 1942.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1943.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:10, Ankara, 1944.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (9.Dönem), Cilt:28, Ankara, 1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt:5, Ankara, 1955.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt:10, Ankara, 1956.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1957.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1958.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11.Dönem), Cilt:7, Ankara, 1959.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11.Dönem), Cilt:12, Ankara, 1960.